

Цей будинок на Панській вулиці належав їхній сім'ї завжди.

Завжди... Що воно значить — завжди?

Тепер, коли голова сива, вже й непросто розмірковувати про «завжди»... Мабуть, «завжди» значить, що ніхто не пригадує іншого. А він, Роман Смереканич, стоїть тепер крайнім у ланцюгу поколінь, він — найстарший у роду. Він — жива історія. Він із тих, хто пригадує, як було «до війни». Тоді не запитували — а до якої війни? Війна була одна.

Будинок на Панській вулиці. Родинне гніздо Смереканичів.

Його збудував десь у середині позаминулого століття дід Романа Тарасовича, доктор Смереканич. Дивно називати дев'ятнадцяте століття позаминулим, але воно вже — поза... А сполучення доктор Смереканич — традиційно залишилося. Доктор Тарас Смереканич. Доктор Роман Смереканич. Доктор Орест Смереканич. Орест продовжує сімейну традицію, за комуністів сказали б — лікарську династію.

Свою причетність до династії Роман Тарасович відчував з дитинства. Пам'ятав іще діда і вервечку хворих під його кабінетом у часи, які потім стали називати «за Польщі». Потім діда змінив батько. А Роман пішов звичайним для хлопця із доброї галицької родини шляхом — до гімназії, а далі мав би бути медичний факультет університету — Краківського чи Віденського, який закінчував батько. Та гімназійну ідилію, всю оцю «греку з латиною», порушив спершу тридцять дев'ятий, а потім ушент розбив сорок перший.

У тридцять дев'ятому Панська вулиця спершу майже спорожніла. А потім заселилася людьми, які не знали слів «прошу» і «перепрошую», а послуговувалися «здрасьте» і «давай-давай!». У сорок першому ці люди зникли.

Війна обійшла Прикарпатськ стороною. Боїв за місто не вели ані радянські війська, ані німецькі, відступаючи. Тут нічого було обороняти, особливої стратегічної цінності місто не являло. Навіть залізниця була не вузловою станцією, а лише однією з багатьох. Німці використовували Прикарпатськ як курорт для своїх офіцерів, як місце відпочинку та реабілітації поранених. Їх вабили озера — і Кругле — по цей бік гори, і особливо — Щастиозеро, особливе, з гарячою водою, збагаченою содою та іншими мінералами, яке не замерзало й найлютішою зими. Проте користуватися ним в оздоровчих цілях перешкоджали величезні зграї фламінго — галасливі, метушливі, хоч і невимовно гарні. Перестріляти цих рожевих птахів не піднялася рука навіть у фашистів. Вони їздили туди, брали ванни у спеціально відведеному місці, фотографувалися на тлі птахів і мріяли про те, що колись збудують тут вілли і відпочиватимуть усією родиною.

Панська вулиця особливо не постраждала. Змінилися мешканці хіба в кількох будинках — там, де мешкав секретар обкому, оселився комендант міста, там, де прокурор — начальник гестапо. Будинки лікарів — хірурга Смереканича, терапевта Полянського, офтальмолога Запоточного не зачіпали. Більш того, в черзі до кабінетів щоразу більшало сірих та навіть чорних мундирів — отримати рецепт від доброго лікаря хотілося кожному. Тоді Романові й довелося стати батьковим асистентом — гімназію закрили, а до школи, яку відкрили в сорок четвертому, після «звільнення» від німецької та приходу радянської окупації, він не мав охоти ходити — там більше агітували вступати в комсомол, аніж насправді вчили. При такому навчанні про університет у розбитому війною Львові чи закордонному тепер Відні і йтися не могло. Батько знайшов добрий вихід — у сорок п'ятому відновила роботу фельдшерсько-акушерська школа у Крем'янці. Туди брали з неповною середньою освітою, а після закінчення можна було думати про вступ на медичний факультет.

Вчитися було і легко, і важко. Легко, бо анатомію вивчив практично ще підлітком, за батьковими підручниками та порадами: щоразу, розтинаючи панарицій чи флегмону, батько розповідав, де саме, в яких тканинах, скупчився гній, куди може розповсюдитися, які анатомічні структури цьому перешкоджають, вправляючи вивих або складаючи до купи переламану кістку, пояснював, що саме відбулося, які м'язи відтягують уламок убік, як слід правильно співставити, як іммобілізувати — знерухомити. Ці знання — практичні, справжні, дуже допомогли йому потім вчитися і врятували життя в неволі.

Важко було вчити історію, де подавалося щось несправжнє і перекручене, літературу, бо рекомендовані автори видавалися йому штучно-надумано-оптимістичними, а ті, яких знав і любив — не вивчалися, понад те, їхні імена й називати було небезпечно. А ще — комсомол, отой комсомол, куди мали вступити всі без винятку! А як йому, члену ОУН із сорок четвертого року, порушити присягу?

Отак і жили — вдень ходили на збори і начебто готувалися вступати до лав передового загону радянської молоді, а вночі разом із друзями — Володимиром з Тернополя і Степаном з Вишнівця повторювали «Декалог» — «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї»!

Обох, і Володимира, і Степана зустріне він потім на етапах свого скорботного шляху на Колиму.

Минуло два роки навчання. Влітку приїздив додому, до батьків, намагався дістатися туди щоразу, щойно випадала нагода. І тому, що хотів побачити тата й маму, і тому, що голодні повоєнні часи тягнули до родинного столу, де за кожної влади і за всяких обставин, не переводився шмат хліба і до нього.

— Їж, Ромасику, призволяйся, он як схуд, самі кісточки! А я тобі до школи торбу спакую, і сала покладу, і шиночки добрий шмат, і вареничків, і бігосу, капусти з м'яском, — приповідали дуетом мама і тітка Стефанія, батькова сестра, пригощаючи дорогу дитину.

— Та не їм я сала... — кволо відбивався Роман, знаючи, що все одно покладуть у торбу шмат ніжного, добре просоленого, щоб довше зберігалося, сальця. А як його потім винюхуватимуть

вічно голодні хлопці в гуртожитку! Для них, для них, а не для себе тягтиме він важений шмат...

— А ти бери, синочку, бери, не ти з'їси, так хтось інший, завжди знайдеться хтось голодніший за тебе, — не слухала небожа, над яким трусилася з дитинства, бездітна вдова тітка.

Та понад усе вабили до рідного міста ті синіші за липневе небо очі, ті русяві коси, та посмішка, дорожча за п'ятірку на іспиті... Оріся. Оріслава. Отаке собі сусідське дівча, з яким в дитинстві билися за дерев'яного коника, тікали від батьків на Щастигору, каталися узимку на санчатах. Таке собі звичайне дівча, яке перетворилося однієї ночі на облитого кров'ю птаха фламінго, затріпотіло рожевими пальчиками, переплітаючи косу, змахнуло віями, сяйнуло поглядом — і поклато Романове серце до кишеньки гімназійного фартушка.

Тих травневих свят сорок сьомого їх відпустили додому аж на три дні! Скільки надій покладав Роман на ці весняні вечори! Отоді все й сталося.

І дідові, і батькові ніколи не бракувало пацієнтів — мешканці усіх довколишніх сіл торували доріжку до кабінету лікаря, що умів підвести на ноги безнадійно хворого і не відмовляв у допомозі нікому, незалежно від того, було чим заплатити за прийом чи ні. Нерідко й сам діставав із власної аптечки якусь мазь, виготовлену за його рецептом у фармації пана Перебенди, — лікуйтеся. Під час війни хворих не просто побільшало — довелося створити таємний маленький шпиталь для повстанців, з'єднання яких стояло у лісах довкола Щастигори.

Недаремно хтось із пращурів дав горі таке ім'я. Чи з вдячності за вже отримане, чи заповідаючи на добро майбутнє. І якось так виходило, що гора допомагала у кожній людській потребі. Густі ліси із безліччю джерел — і звичайних, і особливих, термічних, переховували повстанців, плутали сліди і німцям, і енкаведистам вже потім, після війни, коли повстанська армія не склала зброї перед червоним окупантом і продовжувала воєнні дії. А поблизу самого вершечка гори тисячолітнє каміння ховало лабіринт печер. Тепле дихання вулкана тримало там постійну температуру і взимку, і влітку, а густе розгалуження ходів збивало з пантелику кожного переслідувача, відкриваючи

таємниці тільки своїм. Розібратися у цьому переплетенні було не просто, не раз необачні гинули, намагаючись дістатися до якихось легендарних місць, де, нібито, вулкан ховав свої скарби, і лише кілька людей у місті справді володіли даром пройти лабіринт і вийти з нього.

Матері суворо заповідали синам не ходити на Щастигору і за жодних обставин не лазити до печер, та хіба стримаєш! Кілька відчайдушів, і серед них Роман Смереканич днювали й ночували у печерах. Не доходили, звісно, до середини, це справді було небезпечно, але як було не використати для хлоп'ячих ігор створену самою природою забавку! Та ще й чарівну залу з безліччю цікавих наростів на стелі й на підлозі, схожих на чудернацьких звірів, чи дерева, чи квіти... Яких лише забавок і перегонів не влаштовували вони тут ще до війни! Начитавшись книжок про пригоди, уявляли себе то індіанцями і блідолицими, то піратами, то безстрашними воїнами... Якби ж то знаття, що зовсім скоро війна з блідолицими перетвориться на сувору реальність.

Роман сам запропонував батькові використати цю підземну кімнату для тимчасового перебування важкопоранених, яких не можна було тримати вдома, ні в підвалі, ні на горищі, бо енкаведисти частенько навідувалися до Смереканича в якості пацієнтів, та й, не без того, вивідували, дослуховувалися, чи не займається доктор, відомий своєю прихильністю до українських буржуазних націоналістів, як і вся тутешня «гнила інтелігенція», підпільною практикою. Варто було комусь сказати необережне слово чи застогнати і...

Батько не просто погодився, він виказав підозрілу обізнаність зі шляхом до таємничої зали. Роман був уражений:

— Татку, то ви знаєте про лабіринт?

— А хіба я не був хлопчаком, хіба я не виріс отут, на схилі Щастигори? — загадково усміхнувся батько, ущент розбивши переконання Романа у тому, що його тато народився одразу отаким поважним доктором, а в дитинстві, навіть якщо воно в нього й було, завжди слухався мами і ніколи його нога не ступала туди, куди не велів ходити дідусь. — Печера, — продовжував доктор Смереканич, — чудове місце ще й тому, що

повітря там майже стерильне, цілюще, мікроби гинуть, і буде менше ускладнень. А доглядати будемо всі разом — ти, Орися, тітка Стефа, але інших у цю справу не втягуй!

— Про справу говори не з тим, з ким можна, а з ким треба! — відповів словами «Декалога» Роман, приховуючи рум'янець від згадки про Орисю, сусідську дівчину, дочку лікаря Полянського.

Так і повелося — повстанці переховували поранених у печері, Тарас Романович оперував, а потім приходив сам чи довіряв Романові робити перев'язки. Та й Орися допомагала, носила їжу, доправляла хлопцям у ліс маленькі повідомлення — грипси. Коли поранений ставав на ноги — печера порожніла.

Німці якось без особливої ретельності боролися з повстанцями — густі ліси та лабіринти печер не викликали бажання піти — і загубитися. Зате потім, у повоєнні часи, ціле військо було кинуте на боротьбу із хлопцями, що не склали зброї. Вистежували, заарештовували, катували, хапали всю родину за першою ж підозрою, без доказів. Повстанці гуртувалися у густих лісах Прикарпаття, потерпали від голоду та браку боєприпасів, та справи не кидали.

У ті травневі дні в імпровізованому госпіталі доктора Смереканича лікувався лише один пацієнт, зате який! Хорунжий Орест з кількома хлопцями вирішив на травневі свята нагадати зайдам, хто справжній господар цієї землі. У ніч на перше травня відчайдухи зняли червоного прапора на ратушній вежі та замінили його на наш, синьо-жовтий. Як вони туди дісталися, як змогли — та ще й тихо, непомітно? Вранці місто прокинулося, не ймучи віри очам — наш прапор! Звідки?

Але якби ж на тому зупинилися! Орест сховався в будинку навпроти ратуші, і коли солдат поліз зривати синьо-жовтий символ бандерівщини та націоналізму, зняв його своїм пострілом. Зчинилася стрілянина. Пораненого в груди Ореста хлопцям вдалося сховати в підвалі, а вночі доправити до рятівника-Смереканича, а відтак — на гору. Та енкаведисти почали розшук. Обшукали будинок лікаря — нікого не знайшли. Потрусили й інших хірургів, про яких ходили чутки, що вони не відмовляють у допомозі пораненим бандитам — теж нікого.

РОЗДІЛ XXXXVI

Те, чого дуже чекаєш, настає зазвичай несподівано.

І віриш, і не віриш... Чекаєш отієї радості, що накриє з головою і втопить, а вона якась така собі звичайна, мало не буденна, радість.

От він, лежить на столі, цей папірець, що знову круто змінив його долю.

Вільний... Не просто звільнений з табору на поселення, а має право їхати куди йому заманеться!

Не вірив, досі не вірив...

Бо роки здавалися нескінченними, несходимими, немов тайга, неподоланними, як сопки — невисокі, та до відчаю сильні своєю безліччю — щойно піднімешся на одну, як за нею виростає гряда нових, нових і нових, вони здіймаються із землі, мов оті зуби дракона, мов ряди акулячих ікол, що, захопивши, не випускають — незліченні, незборимі...

Такими вічними здавалися й літа неволі.

І от — цей чудодійний папірець.

І не сказати, що не чекав. Вітром змін віяло — спершу смерть тирана, потім амністія кримінальників, яка перетворила Колиму на злодійський шалман. Щоправда, ненадовго — основна маса амністованих за лічені місяці повернулася на нари. Вітром віяло. «Вольняшки»-поселенці передавали новини — бунтує Норильськ, Воркута, підняв повстання Кенгір.

Захвилювалися і тут, на Колімі. З Москви приїхала комісія з перегляду справ. Прізвища членів комісії зараз говорили мало — Брежнев, Фурцева. Ну, члени Політбюро, ну, мають широкі повноваження, вирішують людські долі. Кому пощастить справити добре враження, потрапити в слушну хвилину, той може вийти з кабінету вільною людиною.

Яким дивом Романові пощастило опинитися у списку, хто нашепотів йому на вухо ті короткі слова — відповідь на запитання «За что сидішь?», яке чудо спонукало його глянути своїми прозорими сірими очима просто у вічі жінці, що сиділа в комісії?

— Мій батько був лікарем, я вчився в медшколі і допомагав йому лікувати хворих, виконував призначення, перев'язки... Ми не питали, чим займаються наші пацієнти. І було мені всього сімнадцять років.

— Ну вот відте! Мальчик делал доброе дело, помогал отцу лечить людей, а его... Какая несправедливість! Семнадцать лет! Со всем ребьонком! Как іскалечілі молодую жизнь! Ему учіться надо!

Ці люди, що сиділи в комісії, мабуть, почувалися зараз добрими чарівниками — в їхній силі було змінити долі цих зневірених, виснажених неволею і безнадією невільників, прикутих до галери Колими ланцями жорстоких реченців. Історії вражали. Вироки у більшості випадків справді були несправедливими, вина — недоведеною, терміни — нескінченними. Їм, представникам «нової влади», що розвінчала і засудила «культ лічності», подобалося творити чудеса. І бачити сльози в очах, що ніколи не плакали.

Роман досі не розумів, що трапилося. Його вітали, говорили якісь слова, тиснули руку, плескали по плечу, а він не міг скласти думки до купи. Невже цей папірець означає, що можна їхати додому?

Ці кілометри від Магадана до Усть-Омчуга, а потім в «Долину трьох маршалів», минули миттю. Аж опинившись у звичному середовищі, між друзями, почав усвідомлювати, що змінилося в його житті.

— Надо же, как повезло! Получішь паспорт! Сможешь уехать отсюда!

Поїхати звідси! Поїхати! Ось воно, те, чого насправді хотів і чекав. Поїхати. Знайти Орісю. Адже вони ще зовсім молоді, ці літа, проведені в неволі, довгі, важкі, виявилися усе ж скінченними! Попереду — все життя!

Знайти Орісю... А це — не просто в системі таборів, де все перемішується так швидко, де долі людські мов мильні буль-

башки — то ростуть і сяють, переливаючись усіма вогнями, то — лусь і немає.

— Знайти твою Орісю? — розмірковували хлопці. — А де її тепер шукати? На Воркуті немає, а Союз великий... Писати треба. А потім відповіді чекати. Може, пощастить.

— Романе, ти не кидайся з моста в воду, подумай, щоб знайти Орісю, потрібен час. Треба писати в усі інстанції, а ти знаєш, як наші бюрократи тягнуть із відповідями, треба їздити, і на все потрібні гроші, — намагався витверезити спянілого від дихання волі хлопця Іван Романчук. — Це тут, у зоні все нібито задаром. А на волі без копійки дня не проживеш. Ішов би ти до нас, на Будьонний, хоч на сезон, помив би золото, заробив якийсь гріш, куди тобі додому без штанів? Як перед дівчиною станеш — голий, босий, простоволосий? Тобі ж її чекати треба, передачі передавати, підгодовувати — сам знаєш.

— Та не можу я чекати! Поки я тут золото митиму, вона, може, загине десь у зоні!

— А чим ти їй допоможеш? Станеш за дротом і гукатимеш «Люблю!» Ні, друже, світ матеріальний, і життя теж.

Іван знав, про що говорить — минулого року одружився, узяв дівчину-красуню Ліду Ясень, голубооку волинянку. Побут подружжя на Колімі — вервечка суцільних нестач. Брак, брак і брак — брак житла, брак грошей, брак всього, необхідного для життя. Якось сам би й перебився, не великий пан, та з дружиною хочеться жити по-людськи.

— Стільки всього натерпілися, стільки бід пережили, що треба, нарешті, з...

Роман послухав і саме розпочинав

— У нас, на Б... по три норми ви...

Роман сам д... Наче все таке с... таке — і не таке. щоб відшукати і заввиграшки.

, «золотий» сезон ригаду.

гаті. Можна легко

ювалося на волі!

і, і промивка, все мету — заробити, голові — просто